

GRAVMÆLER I JERN

på kirkegårder i Østfold

Tor Hernes 2016

Gravmæler i jern på kirkegårder i Østfold

Denne rapporten er utarbeidet etter besøk på kirkegårdene i 2011 og 2012, med fotografering og nedskrivning av tekst fra gravmælene.

Rapporten gjør ikke krav på å ha fått med seg alt. Særlig gravplater kan være oversett, og det kan også finnes flere gravsteder utenom kirkegårder. Gravminner som er fjernet fra kirkegårdene og eventuelt lagret er det ikke gjort forsøk på å finne.

Gravskrifter er ikke gjengitt i detalj da dette ville bli svært omfattende. Rapporten er ikke tenkt som bidrag til slektsforskning.

Et viktig mål har vært å kartlegge hvilke jernverker og støperier som har laget gravkunst i jern. For dette er gamle produktkataloger gjennomgått så langt slike har vært tilgjengelige. En gransking i jernverksarkiver vil kunne gi ytterligere opplysninger.

Fotograferingen er utført med et enkelt digitalt håndkamera, og har til hensikt å vise type og beliggenhet av gravmælene.

Rapporten er levert til Halden bibliotek, Halden historiske Samlinger og Næs Jernverkmuseum. Den kan muligens være til hjelp i registreringen av gamle gravminner og som et bidrag til jernverks- og støperihistorien.

Halden i august 2012

Tor Hernes

Enkelte mindre korreksjoner er fram til februar 2016

Gravmæler i jern på kirkegårder i Østfold

Støpejernet hadde sin storhetstid på 1800-tallet. Tidligere var det støpt kanoner og ovner ved jernverkene. Fra 1600-tallet ble det også produsert gravplater i støpejern. Omkring 1800 kom det til en ekspansjon i gravminnekunsten. Så langt hadde standspersoner kunnet bli gravlagt under kirkegulvet, med dekke av en plate i stein eller støpejern. Fra 1805 ble det forbudt å gravlegge inne i kirken. Det ble behov for vakre og markerte gravmæler på kirkegården, spesielt for dem som hadde råd til det.

Østfold har i dag et stort utvalg av gravminner i støpejern. Ikke så mye på grunn av egen produksjon, men fylket har vært rikt på industri, skipsfart og skogsdrift med sagbruk og treforedling, med tilhørende brukseiere, redere og fabrikkere. De to festningsbyene Fredrikstad og Halden har også huset en rekke høyere offiserer som har utmerket seg i kriger mot Sverige.

Ovnproduksjonen hadde for lengst frambrakt en rekke dyktige kunstnere og treskjærere som laget et mangfoldig utvalg av modeller for støpning av plater med relieffer, samt til dels skulptur. Tidens stilarter, empire og nygotikk, var basis for gedigne monumenter over fortjente borgere. De fleste greidde seg fortsatt med plater på graven, hvis de i det hele tatt hadde råd til noe mer enn enkle kors i tre. Senere på 1800-tallet overtok kors i støpejern i stor grad platenes rolle. I tillegg kunne gravplassene bli inngjerdet av gitter enten i støpt eller smidd jern, og den gotiske stilen ble framherskende her. Fylket har få gravmæler i smijern. På kirkegårder i indre Østfold finnes det imidlertid noen kunstferdig smidde korslignende gravmæler. På svensk side av grensen er slike mer utbredt. De gamle jernverkene ble nedlagt i siste halvdel av 1800-tallet. Disse hadde støpt sine produkter i nær tilknytning til verket. Etter nedleggelsen av malmsmeltingen overtok rene støperier produksjonen, enten som en fortsettelse av jernverket eller som nyopprettede mekaniske verksteder og støperier i byene. Disse ble tilført jern utenfra.

Østfold hadde bare ett jernverk fra gammelt av, i Moss. Det var lite drivverdig jernmalm i nærheten, og som de fleste andre jernverk på Østlandet fikk Moss sin malm fra de rike gruvene

på Sørlandet (Arendal-Kragerø). Moss satset vesentlig på kanoner og ovner i støpejern, og videreforedling av råjern til smijern med en rekke produkter av dette. Moss støpte så godt som ikke gravmæler. I Arne Nygård-Nilssens store verk om norsk jernskulptur, som alt vesentlig omtaler ovner, er det også et kapittel om gravminner, hvor det eneste som er nevnt fra Moss er følgende: "1752 levert en støpt liksten til Madam sal. Hans Strands i Tønsberg for 12 rdl. For modellen dertil 20 rdl." I følge Lauritz Opstads bok om Moss Jernværk er ingen av de gamle støpejernstøtter ved Moss kirke blitt til ved byens eget jernverk. Kunder ble henvist til Bærums Jernværk.

Næs Jernværk har imidlertid levert monumentet på Tomb og to monumenter til Moss. Cathrineholms Jernværk i Tistedal ved Halden ble anlagt i 1827. Dette var ikke et jernverk i egentlig forstand, da verket ikke smeltet malm selv, men fikk råjern alt vesentlig fra Sverige. Dette ble smeltet om til støpejernsprodukter eller videreforedlet til smijern og stål. Trekull ble imidlertid skaffet ved å brenne flis fra sagbrukene i Tistedalsfossen. Støperi fikk bedriften i 1845/46. Cathrineholm hadde en stor produksjon av ovner, gravmæler og gitre, foruten en mengde bruksgjenstander for industri, møller, landbruk og husholdninger. Et spesielt kunstprodukt fra Cathrineholm var fontener i støpejern, hvorav flere fortsatt er bruk, spesielt på Sørlandet.

I det følgende er gravkunst i jern som fortsatt finnes på kirkegårder i Østfold presentert. Mye av gravkunsten er forsvunnet eller forfalt. Spesielt har gravgjerder blitt fjernet for å lette vedlikeholdet av kirkegårdene. I dag er det imidlertid stor interesse for å ta vare på gamle gravminner, og det er å håpe at de resterende gravmæler og gitre i jern blir vedlikeholdt og bevart.

Det legges vekt på å presentere de forskjellige typer av plater, kors, støtter og gitre i støpejern. Det er prøvd å kartlegge jernverkene og støperiene som har laget gravminnene. Støpejernsprodukter har sjelden fabrikkmerke. Personnavn på gravmælene er nevnt, men dokumentet er ikke ment å studere personalhistorie eller slekter. For å gi en indikasjon på når gravmælene er støpt, er dødsåret tatt med.

Det er en vesentlig forskjell på framstillingen av smijerns- og støpejernsartikler. Smijern har

tusenårige tradisjoner i Norge. Gårder hadde gjerne egne smier, hvor smeden laget bruks- og pyntegjenstander i jern utvunnet fra myrmalm. Smijernet var ikke utsatt for smelting under prosessen, og beholdt derfor et lavt karboninnhold, under 0,3%, som gjorde det lett smibart.

Støpejern ble et resultat av de store masovnene på 1600-tallet. Da ble vanddrevne blåsebelger tatt i bruk, og malmen ble drevet opp i smeltetemperatur for jernet. Det flytende jernet tok opp karbon fra brenselet, og det ble ved styrkning hardt og sprøtt med omkring 4% karbon. Dette jernet lot seg ikke smi, men kunne helles i former laget etter modell av det produkt som måtte ønskes.

Ved støpejernskunst er det en billedhogger eller en treskjærer som lager modellen. Formeren og støperen i jernstøperiet er deretter med på å skape et hensiktsmessig produkt.

Ved smijernskunst er det smeden som er kunstneren, selv om han kan arbeide etter tegning fra en kunstner.

Støpejern er karakterisert ved fyldige former, varierende tverrsnitt og sammenhengende detaljer med myke overganger.

Ved støpning kan det lages så mange deler som man ønsker etter en og samme modell. På 1700-tallet og tidligere kunne plater bli støpt i åpen form. Modellen ble presset ned i sand med den dekorative siden ned, og så ble flytende jern tømt i formen uten lokk over. Senere ble lukket form vanlig. Dette ga mulighet for tynnere plater og dekorasjoner på begge sider. Formen besto av to deler (formkasser) som måtte boltes sammen etter at modellen var fjernet og før jernet ble helt i gjennom åpninger i sandformen.

Bokstaver kunne lages for seg, f.eks. i bly, og festes på modellen. Figurer og symboler kunne også støpes for seg og festes på platen eller korset til slutt.

En dyktig smed kunne hamre og forme glødende jernstykker til kompliserte figurer og dekorasjoner. Det var tidkrevende og kostbart, og hver enkelt komponent måtte smis for seg.

Å lage et gitter eller en port i smijern var derfor i tidligere tider meget arbeidskrevende.

Tidlig på 1800-tallet begynte man i England å valse ut plater og profiler i store lengder, flate, runde og mer kompliserte, som jernbaneskiner. Da kunne smeden få ferdige materialer å arbeide med. Han kunne bøye flate bånd til spiraler, og eventuelt hamre ut endene til dekorative

detaljer. De enkelte bånd tangerer hverandre og sveises sammen. Ved kryssing må de kuttes og sveises.

Smijernsforbindelser karakteriseres også ved at det bøyes og sveises en muffe eller klammer rundt flere bånd. Denne detaljen er imidlertid etterlignet ved støpning.

Det er ikke alltid lett å se hva som er smijern og hva som er støpejern når man betrakter et gitter fra forsiden. Smijern kan også ha brede og dype former ved at jernet er hamret ut fra baksiden mot en mal (engelsk embossed, fransk repousse). I motsetning til de tynne hule smijernsplatene vil de samme motivene i støpejern være tykkere og kanskje med lik bakside som forside.

Av disse grunner er det ofte feil angivelse av materiale i beskrivelse av jernkunst. Spesielt gjelder det gjerder rundt gravsteder.

Allegorier og symboler

Gravminner i støpejern inneholder en rekke allegorier og symboler. Mange av disse har sin opprinnelse i antikken, brukt på greske og romerske gravmæler. På 16- og 1700-tallet ble det utgitt håndbøker over allegorier til hjelp for bildehoggere og modellsnekkere. Figurer i støpejern kunne masseproduseres på basis av en modell i tre eller et mykt metall. Figurene ble ikke nødvendigvis støpt i ett med platene, men montert på ved hjelp av nagler eller en form for sveiselodding.

I barokkens periode, tidlig i støpejernskunsten, finner man de mer direkte dødssymbolene, som knokkelfigur, dødninghode, ljå og timeglass. I nyklassisismen ble slike avløst av mer håpefulle symboler på evig liv og gjenforening i himmelen. De fire kardinaldydene mot, visdom, måtehold og rettferdighet finnes i begrenset bruk på norske støpejernsgravmæler, mens de nyere teologiske dydene tro, håp og kjærlighet har en utstrakt anvendelse.

I Østfold finner man ikke lenger plater fra før 1800. Men Arendal kirkegård har tatt vare på to plater fra midten av 1700-tallet. Her finner man barokkens omfattende dekorasjoner, med dødens symboler timeglass og dødninghode nederst på platen. Øverst er det en korsfestelsesscene flankert av evangelister og basunengler.

I nærheten, på Hof kirkegård, ligger en plate med tydelig dødssymbol, dødninghode over korslagte knokler.

De tidlige kardinaldydene er sjeldne på graver i Østfold. Nestkjærligheten og/eller barmhjertigheten, har vært framstilt på flere måter. På noen få plater er nyklassisismens framstilling av både kjærligheten (Caritas) og nestkjærligheten med på samme plate.

Til venstre Caritas: Kjærlighetsgudinnen rekker hånden fram mot barnet som strekker seg opp mot henne. Til høyre får en tigger sin almisse. Den tidligste platen sett i Østfold med dette motivet ligger på Råde kirkegård, med dødsår 1804.

På det Ankerske gravsted utenfor Immanuelskirken i Halden ser man Caritasmotivet tydeligere.

Her finner man også Standhaftigheten. Disse relieffene finnes på gravmælet over Diderich von Cappelen i Skien, det eldste og største gravmonumentet støpt på Bærums Jernværk. Standhaftigheten som vist nedenfor er fotografert på den gamle Krist kirkegård i Oslo.

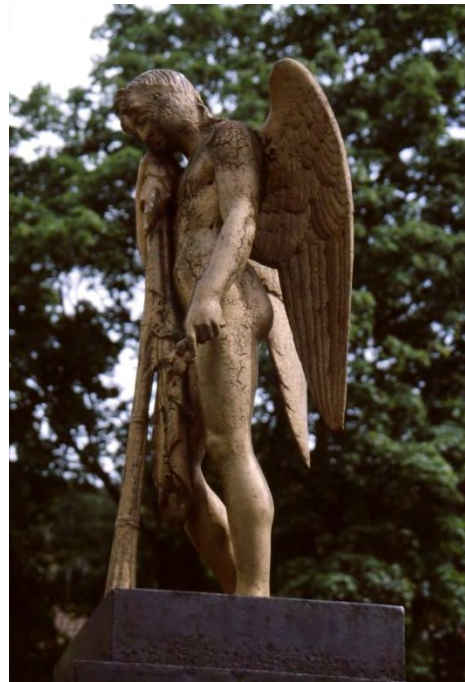
Korslagte og senkede fakler er en arv fra antikken, likeså lampen, som ses på basen til monumentet over Carl Adolph Dahl på Os kirkegård i Halden. Senket fakkel betyr at livsflammen er slukket. Korslagte fakler er også et kjærlighetssymbol.

De senkede faklene kan også være innfiltret i en krans. Bildet viser støpejernsdekorasjoner påsatt en gravstøtte i stein.

Fra romersk gravkunst kommer kjærlighetsguden Eros. Som skulptur forekommer den på to gravstøtter i Norge, ved Immanuelskirken i Halden og på Langestrand kirkegård ved Larvik. Figuren er også betegnet som dødens genius. Den har en senket fakkel i høyre hånd og en valmuekapsel i venstre, søvnen og dermed dødens symbol.

Også på plater og kors er engelen (Eros eller dødens genius) vanlig dekorasjon, med senket fakkel i høyre hånd og en krans i venstre, med hånden langs siden av kroppen. Eros med senket fakkel og krans fantes på romerske sarkofager. Den viste er vanlig på Cathrineholms Jernværks plater.

En annen type finner man bl.a. i Minnelunden på Aremark Kirkegård:

Eros opererer også sammen med Psyche, symbolisert som en sommerfugl. Sommerfuglen er igjen et symbol på sjelen, som forlater det døde legemet. På monumentet over Henriette Fuglberg i parken på Tomb ser man Eros som slipper Psyche ut av urnen.

Sommerfuglen kan også optre på egen hånd, som her påsatt et kors.

Mange plater er i tillegg til figuren med senket fakkell forsynt med de teologiske dyder, tro, håp og kjærlighet, i form av et sammensatt symbol med kors, anker og hjerte i akantusblader.

Kombinasjonen av kors, hjerte og anker kan være utført på forskjellige måter.

Victoria, seiersgudinnen, betyr i gravkunsten seier over døden, altså evig liv. Hun har kransen hevet over hodet og en palmegren eller anker i den andre hånden.

Håndtrykket er et bilde på kjærlighet og gjenforening.

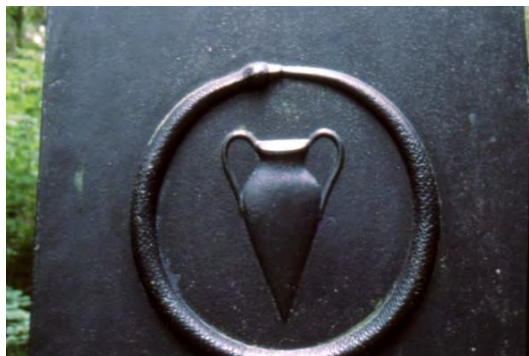
På en plate på Torsnes kirkegård finner en kombinasjon av kors, anker og håndtrykk.

En liten plate ved Glemmen gamle kirke har øverst en basunengel, og nederst en fakkelt korslagt med en bladgren.

På monumentet på Tomb finnes også en slangering og en krukke. Ringen er et evighetssymbol for livet etter døden, og er gjerne framstilt som en slange som biter seg i halen. Krukker, flasker og urner er også kommet fra antikken.

Urne, lampe og vase kan stå som selvstendige dekorasjoner. Nedenfor ser man også at dekorasjoner har falt av. Slike kan være klinket fast i stedet for å være støpt i ett med platen.

Noen plater har sammen med annen dekor en vase med blomster nederst:

Yrkessymboler finnes også på gravmæler, for å vise avdødes fortjenester på sjø og land. Monumentet over Truels Wiel på Prestebakke har merkestav og trefork i en eikeløvskrans på den ene siden.

Adelsfamiliers våpenskjold hørte gjerne med på deres graver. På Rød Herregård i Halden står det fire plater som har tilhørt et gravmonument for medlemmer av familien Anker.

Plater

Plater er de eldste gravmælene som ble støpt i jern. Slike plater ble laget allerede på 1600-tallet, men de støpejernsplatene som kan ses på Østfolds kirkegårder har dødsår omkring 1800 og framover. Cathrineholms Jernværk støpte gravminner i siste halvdel av 1800-tallet. Av Cathrineholms platetype finnes det mer enn 25 bare innenfor Haldens kirkegårder. Før Cathrineholm leverte plater har en stor del av gravplatene i Østfold sannsynligvis kommet fra Bærums Jernværk. Det eneste jernverket i

Østfold utenom Cathrineholm var Moss Jernværk. Dette produserte visstnok svært få gravmæler. De eldre platene ligger til dels godt nede i gresset nå, og tekster tæres etter hvert og kan være vanskelig å lese.

Den eldste platen, eller i alle fall med det eldste dødsåret som er funnet i Østfold, ligger på **Onsøy kirkegård**. Det er en enkel firkantet plate med innrammet tekst og med vifter i hjørnene.

Tekst:

Her hviler støvet af **Sl. Provst Johannes Bruun Stabel**, fordum Sognepræst til Onsoe, fød i Tronhiem 1726 død i Onsoe 1796 i hans Alder's 70 Aar

På familiegravstedet i **Rødsparken i Halden** grunnlagt av Carsten Tank i 1802 ligger det en gammel plate over **Barthe Sophie Jørgensen født Tank**. Hun døde i 1818. For øvrig er gravstedet senere fornyet med støtter i stein.

Vest for **Immanuelskirken i Halden** er det et inngjerdet gravsted for medlemmer av familiene **Anker og Stang**. Det inneholder fire gamle støpejernsplater.

Den sydligste platen har bare tekst, mens de to neste har lik dekor, med Ankers familievåpen øverst flankert av krukke (lacrimaler); den nordligste har vase i midten oppe, og nederst har de tre platene allegoriene for kjærligheten til venstre og standhaftigheten til høyre.

Den sydligste platen har omfattende tekst:
 -Herunder hviler støvet af **Andreas Stang**
 Kjøbmand i Fredrikshald
 født 2de October 1773 død 3die Mai 1843
 og Hustrue **Christine Stang født Mamen**
 født 16de December 1780 død 8de August 1818.
 Elleve børn velsigne Eders Minde

Videre nordover har platene innstøpt følgende navn etter innledningen «Herunder hviler de Jordiske Levninger af»:

-**Niels Anker**, født den 2den Marty 1734, gift den 9de December 1761 med **Elen Margaretha Stang**, død den 11te November 1806

-**Elen Margaretha Anker fød Stang**
 fød den 31te December 1737, gift den 9de December 1761 død den 28de December 1807

-**Jomfrue Catharine Stang**
 fød den 23 December 1736 død den 1ste Januar 1807

På Tune kirkegård er det to plater med omfattende inskripsjoner og kjærlighets- og barmhjertighetsallegoriene nederst på platene. Øverst er det en vase i midten og rosetter i hjørnene, med spiralformet dekor mellom.

Denne tidlige platen har en meget omfattende inskripsjon (med store latinske bokstaver):
 -Herunder hviler støvet af Prost **Andreas N. Kirchoff**, født den 12te mai 1767, død den 18de februar 1816.

En række af fireogtyve aar tolkede han Jesu lære med nidkærlighed og held. I samme tid delte han livets glæder og sorger med hans efterladte ægtefælle **Johanne Marie Tornquist**, som med 4 børn og en kjær søster beklage tabet af den hensovne.

Løst fra jordelivets sorger hvilende i gravens fred blev af Gud en ædel borger kaldt til lyse evighed

På Råde kirkegård ligger en plate med samme dekor som ovenfor.

Platene bærer navnene til **Sibylla og Ole Alsing**, død 1814, og **Kristin Hesselberg og Anne Cathrine Alsing**, død 1804.

Ved **Immanuelskirken** i Halden ligger en stor plate som nå er brukket i tre deler. Platen er viet **Andreas M. Glückstad**, som døde i 1816.

Også denne platen viser hvor omfattende opplysning om avdødes livsløp som skulle bevares for ettertiden. Slike gravskrifter forteller om yrke, fortjenester, giftermål og barn, samt om avdødes mange fremtrefelge egenskaper. Teksten er støpt i ett med platen, mens dekorasjoner nede ble satt på separat. Man ser en vase i midten, og på sidene spor av krukker som er falt av.

Ved **Glemmen gamle kirke** er det to plater, med dødsår henholdsvis 1825 og 1812, over Kjøbmand **Lars Mørch** og **Mad. Maren M. Mørch**.

Platene er forsynt med omfattende minneskrift, og den ene har krans oppe og den andre vase oppe, mens begge har kjærlighets- og barmhjertighetsallegoriene nede.

På samme sted ligger en plate dypt i gresset over **Svend Sandberg**, død 1824. Denne har en krans opp og lampe nede.

Fredrikstad militære kirkegård ved Gamlebyen inneholder en rekke gamle plater. De eldste synes å være to plater som hviler på murte rammer. Den nærmeste er over **Capitaine og Staldmester**, med dødsår 1802. Den borteeste på bildet bærer navnet **Frederik Christian Bing**. Platene er ikke helt like, men begge er enkle med ren overflate, bortsett fra vifteformet dekorasjon i hjørnene. Teksten er støpt i ett med platen.

Samme kirkegård har tre like plater, som synes å være av Bærum Jernværks type No. 8. Det støpte gravdekket består av fire deler. Underst en kasse eller ramme, gjerne mursteinsimitert, på denne en palmettprydet hulkeilformet innramming av hovedplaten. En oval tekstplate er lagt på øverst. Denne har en bladkrans rundt omkretsen. Bærum's modell viser korslagte fakler øverst, og to krukker (lacrimaler) nederst.

Platene i Fredrikstad bærer disse navnene:
 -Gaardbruger og Artilleriesergeant **Gjermund Kjølstad**, død 1876
 -**Johan Henrik Spørch**, Generalmajor og Commandant i Fredrikstad, død 1849
 -Oberst **Jens Christian Blich**, Commandant i Fredrikstad, død 1857

Ytterligere to plater ligger godt nede i gresset på samme kirkegård. De kan være av Bærum

Jernværks type som ovenfor, men uten oval tekstplate.

På den venstre står:

-Toldbetjent **Martin Thorstensen**, død 1886

På den høyre:

-Skipsfører **Lars Martin Nygaard**, død 1893

Vestre gravlund i Fredrikstad har flere gamle støpejernsplater.

Familiegravstedet til familien **Sinding** har en steinbauta og to plater.

Den høyre platen har inskripsjonen

-Apoteker og Postmester **Uldrich Rosing Sinding**,
 Født 9* October 1777, død 24* Marts 1865

Den venstre platen:

- fru **Mette Marie Sinding** født Bang
 Født 28* Februar 1785, død 8* Juni 1866

På Vestre Gravlund er det også tre støpejernsplater for familien **Nyegaard**. To steinplater ligger i mellom.

Den borteste (venstre) platen bærer navnet **Mdm Dorteia Wold**, som døde i 1864. Platen har timeglass og korslagte knokler.

Ved siden av denne platen står et kors over **Fredrikke Sophie Kierulf**, død 1881.

De to støpejernsplatene med taggede kanter har egne tekstplater. Den midterste bærer navnet **Issack Petter Nyegaard** (1807-1887).

Den nærmeste platen bærer navnet **Maren Lovise Nyegaard** født **Gjermundsdatter Dahl** (1819-1888)

Videre er det på Vestre Gravlund tatt vare på tre plater av Bærum Jernværks type.

Innenfor kransen på midten er teksten støpt inn. Platene har kors oppe og en vase med blomster nede (se allegorier og symboler).

Navn på de tre platene:

- Dora Elisabeth Blom**, død 1910
- Charles Emil Blom**, død 1908
- Nicoline Martine Blom**, død 1909

På **Torsnes kirkegård** kan man få et inntrykk av hele gravmælet fra Bærums Jernværk, i og med at alle delene fortsatt er over bakken. Sognepræst **J. Thoresen** er begravet her. Han døde i 1850.

Torsnes kirkegård har også tre like og lignende plater, bortsett fra at den ovale kransen er en del av hovedplaten, og hulkilen er mindre og uten palmettbård. To av platene ligger på felles mursteinsimitert ramme.

Disse navnene er innstøpt på platene, i tillegg til en rekke dødssymboler:

- Ole Pedersen Holm**, død 1864
- Anne Marie Andersdatter Holm**, død 1865
- Niels Pedersen Korseberg**, død 1865

Glemmen gamle kirke har fire like plater med ovale tekstplater av Bærums type. Platene virker kortere enn øvrige Bærumsplater. De ligger imidlertid dypt i gresset. De tilhører alle familien **Bruun**, med dødsår 1817-1836.

Aremark kirkegård har to like plater av Bærum Jernværks type no. 8 med oval tekstplate. Dødsårene viser at i alle fall tekstplatene må være støpt i nyere tid.

Navn på platene:

- Venstre: -**Hanna Skolleborg**, død 1938
- Høyre: -**A. J. Skolleborg Kollerød**, død 1947

På **Moss kirkegård** (krematoriet) er det et gravsted med fire like plater av Bærum Jernværks type. Det er omgitt av et støpejernsgitter.

Dette er et familiegravsted for familien **Bunde**, med dødsår 1860, 1875, 1900 og 1920.

Rødenes kirkegård har en plate delvis skjult i gresset. Den har navn innenfor en krans av Bærum Jernværks type og en vase med blomster nede, som på Bundes gravplater ovenfor.

Navn:

-**Maren Margrethe Brynildsen**, død 1842

-**Karen Sofie Brynildsen**, død 1895

-**Johan Brynildsen**, død 1898

På **Trøgstad kirkegård** ligger tre plater ved siden av hverandre. Alle har egne tekstplater på toppen, forskjellige. Med denne oppbyggingen kan det støpes flere like hovedplater med symboler og skriftsteder, og individuelle tekstplater legges ovenpå.

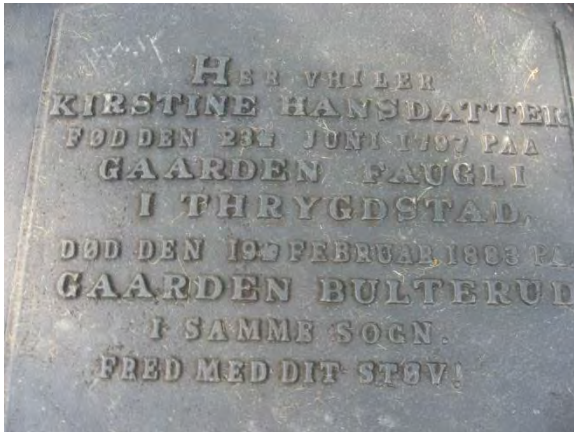
Den venstre platen har krans og fakler oppe, og engel med senket fakkel og krans nede, samt vakre hjørnedekorasjoner. Den midterste har girlandere oppe, og nøytral eller person-uavhengig tekst nede støpt inn i hovedplaten. Den høyre har en oval ring med palmegrener oppe, og en påsatt tekst uten navn nede. Disse er begravet her:

Venstre: - **Ole Olsen Frøshaug**, død 1857

Høyre: - **Saxe Christensen**, død 1837

Midtre: - **Inger Olsdatter Frøshaug**, enke etter Saxe Christensen, død 1860

På **Trøgstad kirkegård** er det to dekorterte plater til med påsatte navneplater som Ole Frøshaugs ovenfor:

Navn: **-Kirstine Hansdatter, død 1883**

Den andre platen, som er sterkt i forfall, bærer navnet

-Sulla Torine Tøyen, død 1880

Videre har **Trøgstad kirkegård** tre plater godt nede i gresset, ved siden av en rund støtte. Platene er tæret og er vanskelig å lese.

Navn:

Venstre: **-Hans Hansen, død 1864**

Midtre: **-Karoline Marie Heidenreich, død 1846**

Høyre: **-Karsten Jørgen Michelet Hals, død 1875**

Samme sted har en dyptliggende plate med sprukket påsatt navneplate.

Navn:

-Johannes Gudmundsen Dillevig, død 1878

Immanuelskirkens gravminneområde har en plate over **Elisabeth Sophie Arbo Wiel**, død i 1821.

Platen har en glatt overflate rammet inn av et rett bånd som går over i spiralformede dekorasjoner i hjørnene. Den har korslagte fakler nedenfor teksten.

Likeså er det her en bred plate avdelt med et bånd i midten og med en bred kant rundt. Nede har hver del en senket fakkel.

Inskripsjonene er:

Til venstre:

-Gurine Laurentza Helliesen, født Schanke, død 1837

Til høyre:

-Anne Elisabeth Schanke, født du Wahl, død 1837

Aremark kirkegård har en enkel plate med et lite anker oppe samt hjørnedekorasjoner. Den har tekst i selve platen med detaljert livsløp for **Ellen Marie Andersdatter Skolleborg**, død 1854.

Like syd for kirken ligger to plater hvilende på buet og dekorert karm. De kan ligne på Bærum Jernværks platetype uten ekstra tekstplate.

Navn på venstre plate:

-Anders Johannessen Marinius Kollerød, død 1857. Skriften forteller for øvrig om giftermål og barn.

Høyre plate:

Konen **Anne Johanne Hansdatter Kollerød, død 1852.**

På **Rømskog kirkegård** ligger fem plater ved siden av hverandre, tre små i syd og to store i nord.

Den sydligste har korslagte fakler i en krans nede, mens de øvrige har denne dekoren oppe og senket fakkel og krans nede.

Navn fra venstre (syd):

- Johan Olaus Kind Trandem, død 1874
- Maren Regine Kind, død 1866 (10 år)
- Jørgen Kind Trandem, død 1869 (17 år)
- Ingeborg R. Trandem, død 1870
- Jørgen Trandem, død 1879 (bilde nedenfor)

Ved østveggen til Rødenes kirke ligger tre plater:

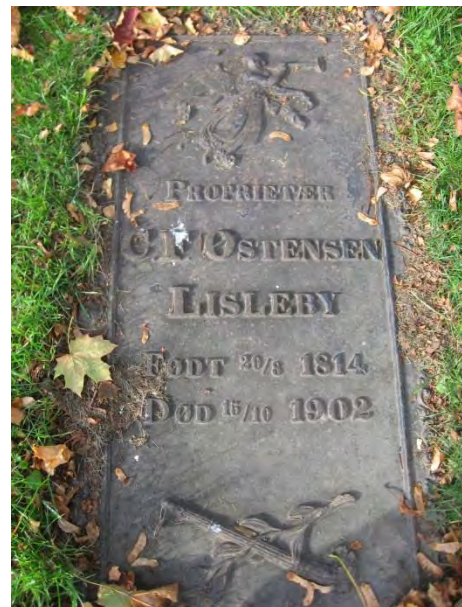
De to platene til venstre har lik dekor, og som platene på Rømskog ovenfor.

Navn fra venstre:

- Jørgen Olsen, død 1872
- Sigvart Jørgensen, død 1873
- Sognepræst til Rødenes **Christian de SUIE**, død 1843

Fra tidlig 1900-tall finnes en liten plate ved **Gamle Glemmen kirke** over Proprietær **C. F. Østensen**, død 1902. Platen er forsynt med basunengel oppe og korslagt fakkel/bladgren nede.

Askim kirkegård inneholder flere gamle støpejernsplater liggende dypt i gresset. Der er (øverst) en stor plate med mye tekst over **Hans Jacob Hjort**, død 1824, med familie.

De nærmeste to platene tilhører familien **Broch**, med dødsår 1827 og 1833.

På **Østre gravlund i Fredrikstad** ligger en vanskelig lesbar plate nede i gresset, over **Kristine Petersen født Munch**. Dødsår 1838. Platen har en påsatt engel (Eros) med senket fakkel og krans.

I Minnelunden på **Aremark Kirkegård** er det tatt vare på tre plater av forskjellig størrelse og innhold.

Den høyre skjoldformede platen med dekor i form av kors, anker og hjerte og en variant av engel med senket fakkel har følgende tekst: «....**Jørgine Johannesdatter søndre Aspestrand**, død 1887, og 9 af hendes 12 børn... samt **Natalie Nilsen**, død 1887»

På den lille platen står navnet til **Einar Marinus Johannessen Aspestrand**, død 1859.

Platen til venstre har teksten: **Christian Herman Aspestrand**, død 1938
Platene har gotiske bokstaver:

To eldre utydelige plater på **Aremark kirkegård** bærer navnene til venstre -**Ludvig Daa** (?), død 1833, og til høyre -**Cadet Hans Herman Henrik Hornemann Holck**, død 1835.

De gamle platene i Aremark er pusset opp i den senere tid, og delvis plassert i en minnelund.

På **Os kirkegård i Rakkestad** er det to velbevarte like plater ved siden av hverandre. Hulkeformede rammer uten dekorasjon hviler på felles mursteinsimitert kasse. Selve platene er nedfelt i rammen. De har figuren Victoria oppe og korslagte fakler nede. De inneholder navnene til:
-Forvalter **Christian Hansen**, død 1869, og
-**Anne Hansen**, død 1866.

På **Os kirkegård i Halden** er det et inngjerdet gravområde med fire barnegraver i støpejern, to på hver side av tre steinplater.

Barna var av **familien Stang**, og døde fra null til fire år gamle, i årene 1836 til 1870.

På **Idd kirkegård** ligger like syd for kirkeveggen en kvadratisk plate med en navneplate i midten. Den store platen har Victoria oppe og loddrett senket fakkelt nede til høyre. Tilsvarende fakkelt er åpenbart forsvunnet fra venstre side.

Navneplaten har symbol for tro, håp og kjærlighet midt på nederst.

Til venstre står navnet **Anders Nilssen**, død 1849, og til høyre **Isabella Dorothea Johannesda.**, død 1840, og i midten slektsnavnet **Bjørnestad**.

Cathrineholms Jernværk fikk som tidligere nevnt støperi i 1845/46, og det finnes i dag 26 like plater fra dette støperiet bare i Halden kommune, samt en dobbel plate; dessuten er det noen av samme type andre steder.

I en katalog fra Cathrineholms Jernværk i Fredrikshald er det oppgitt følgende mål: 64" lang, 32" bred, 8" høi. De fleste platene har påsatt oppe et symbol med kors, anker og hjerte, som representerer tro, håp og kjærlighet. Nede har platene påsatt en engel (Eros) med senket fakkel og krans. Andre symboler kan også forekomme. Se under allegorier og symboler. Flere av disse påsatte støpejernsrelieffene har løsnet og blitt borte.

Selve platen ligger på en teppeformet karm:

Utenom i Halden kommune finnes det noen Cathrineholmplater på kirkegårder i Østfold.

På **Aremark kirkegård** er det nylig opprettet en minnelund for gamle gravmæler. Her ligger bl.a. tre oppussede plater av Cathrineholms type. Noen av de vanlige dekorasjonene er borte. Teksten er skrevet med gotiske bokstaver.

Navn:

Bakerst: -**Hans Jensen Fremmegaard**, død 1888

Midten: -**Anne J. Fyldeng**, død 1909

Fremst: -**Marte Simensen Fyldeng**, død 1892

På **Borge kirkegård** er det to slike plater ved siden av hverandre, over
-Skipsfører **Ole Amundsen** og
-**Anne Kristine Amundsen**, begge døde i 1862.

På samme kirkegård er det også en ødelagt plate med inskripsjon:

-Sognepræst **Fredrik Chr. Radich**, 1805-1872

På **Eidsberg kirkegård** ligger en plate godt nede i gresset slik at eventuell karm ikke er synlig. Platen ser ut til å være av Cathrineholms fabrikkat, med de vanlige symboler. Både engelen nede og tro-håp-kjærlighetssymbolet oppe er imidlertid svært lyse i overflaten, slik at materialet i disse påsatte objektene kan være sink.

Den noe vanskelig lesbare teksten viser at den er viet Sognepræst**g Barth Abel**, død 1859. Ovenfor platen er det en gravstøtte i stein med marmorplate over **Enkefru E. H. Abel**, død 1852(?)

Trøgstad kirkegård har en tilsvarende plate som synes å være av Cathrineholms type, men med lys påsatt figur:

Navn: **-Johannes Mathisen**, død 1858

Ingedal kirkegård har en plate som synes å være av Cathrineholms type. Engelen med fakkel og krans som vanligvis er påsatt nede på platen ligger her løst oppe.

Navn: **-Helene Marie Dahl f. Hansen**, død 1895

To plater av samme type er også observert på Tromøy kirkegård, med dødsår 1838 og 1841. altså før Cathrineholm fikk støperi. Samme plate finnes også på Kongsberg kirkegård. Det kan selvsagt være andre støperier som har laget plater etter samme eller lignende modell.

Følgene **graver i Halden** har Cathrineholms «teppekarmplate»:

Os kirkegård:

3 plater i Minnelunden:

- **Hans Kristofer Poulsen**, død 1863
- **Sarah Poulsen født Binfield**, død 1871
- **Hans Andreas Lorange**, død 1896, og hustru **Georgine Frederikke Lorange født Lund**, d. 1894

6 plater for familien Stang (inngjerdet gravsted på «Høyden»):

- Cathinca Stang født Wiel**, død 1872
- Nils Anker Stang**, død 1874
- Kristine Lorange født Stang**, død 1876
- Fru Kristine Aschehoug født Stang**, død 1907, og hendes Søn Kjøbmand **Anders Stang Aschehoug**, død 1881
- Kjøbmand **Johan Severin Stang**, død 1878
- Hans Gram Holst Stang**, død 1877

4 plater for medlemmer av familien Sinding:

- Kandidat **Christian Conrad Sinding**, død 1880

På «Høyden»:

- Apotheker **Jens G. Sinding**, død 1879

På kirkegårdens eldste del:

- Apotheker **Johan Otto Sinding**, død 1833
- Enkefru Cathrine Marie Sinding født Brun**, død 1862

2 plater inngjerdet på «Høyden», delvis tilgrodd og lite lesbar. På den ene platen:

- Carl Martin Grenager**, død 1914, og hustru
- Maria Lovisa Grenager**, død 1920

2 plater i inngjerdet gravsted for familien Frølich:

Venstre plate:

- Rector **Jens Tyster Frølich**, død 1882

Høyre plate:

- Fru Dorothea Maria Lemvig Frølich født Tyster**, død 1842 og
- Politifulmægtig **Carl Adolph Dahl Frølich**, død 1878

1 plate :

- Malermester **Søren Jensen**, død 1882, og hustru
- Oline Jensen Født Thomessen**, død 1883

Idd kirkegård

2 plater ved siden av hverandre:

- Lars Nilsen Aanerød**, død 1898

- Helene Onnerød**, død 1911

Dobbel plate med samme dekor og innramming som den enkle Cathrineholmplaten, men platen hviler på en karm av betong:

-John Hansen Hov, død 1850
-Berthe Iversdatter Hov, død 1871

Prestebakke kirkegård

2 plater ved siden av hverandre:

-Marthe Hansdatter Folkesæt, død 1876
-John Iversen Folkesæt, død 1866

Berg kirkegård

2 like plater:

-Helge Molvig, d. 1801, 88 Aar gammel (platen lagt ned mye senere?)
-Thrine Helene Molvig, død 1888, 79 Aar gammel

Asak kirkegård

har en Cathrineholm plate:

-Iver Jensen Haagenby, død 1897, og hustru
-Karen Marie Andreasdatter, død 1899

På Øymark kirkegård ligger en liten plate med innramming og et kors over teksten.

Navn: -Emilie Soot, død 1844

Rammer

Enkelte gravmæler består bare av en enkel ramme, rektangulær eller oval, og forsynt med tekst.

Slike ovale rammer ble også støpt på Cathrineholms Jernværk. I Minnelunden på Os kirkegård ligger fire like ovale rammer. Disse er todelt, en vertikal karm påmontert en åpen ring.

Alle tilhører familien Hansen, med et stort spenn i dødsår:

- Cathrine Hansen født Wiel**, død 1864
- Konsul **William Hansen**, død 1851
- Megler **Martin Hansen**, død 1854 og
- Marine Hansen**, død 1940
- Maren Christine Hansen født Omsted**, død 1902 og **Marit Hansen**, død 1926

På **Os kirkegård**, nede på «Høyden» ligger en enslig ramme av samme type, uten lesbar tekst.

To lignende ovale rammer finnes også på **Hvaler kirkegård**, med følgende navn:

- Syvert Syvertsen Erholmen**, død 1915
- Ercelie Syvertsen Erholmen**, død 1819

Ved **Immanuelskirken** i Halden ligger det tre firkantete rammer godt nede i gresset, en stor og to små.

Tekst på den store:

Herunder hviler

Gotter(?) Gustav v: Klemm, Major af infanteriet.
Dødsår 1822.

De to små er barnegraver:

- Fredrich Ludvig Rasch**. Død 1833, ett år gammel
- Johanne Frederikke Gottfriede Klem**. Død 1813, også ett år gammel

I parken ved **Moss kirke** er det mellom monument og kors en liten firkantet karm nede i gresset.

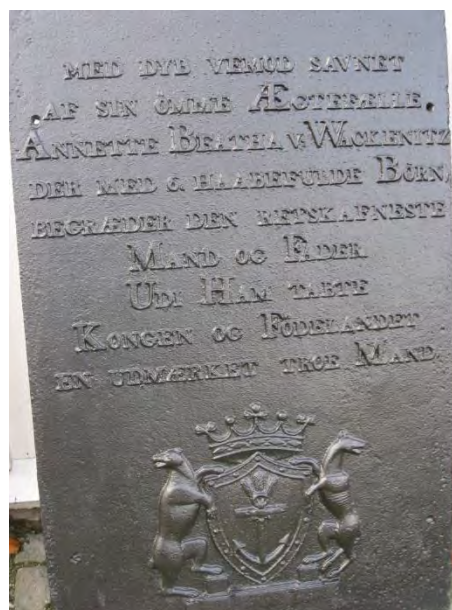
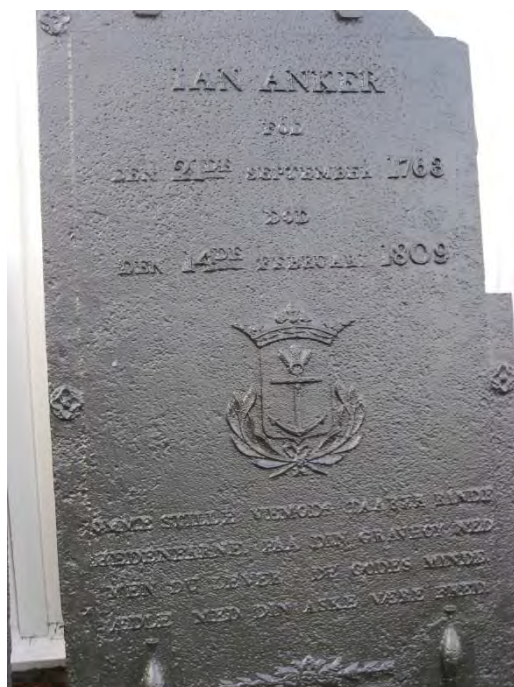

Platene på Rød Herregård

Langs veggen på sidebygningen på Rød Herregård er det oppstilt fem store støpejernsplater. Fire av platene er like store, 1,4*0,9 meter. Disse platene har sannsynligvis dannet et stort kvadratisk monument på den gamle Nordsiden kirkegård. Den største platen har antakelig også ligget på samme sted. Alle platene inneholder familien Ankers våpenskjold. Våpenskjoldet på den store platen er imidlertid forskjellig fra de øvrige, og er uten bjørnene på siden.

Den største platen er viet **Jan Anker**, død 1809.

Det antatte monumentet var reist over **Niels v. Anker**, død 1812.

Bilde eller nærmere beskrivelse av monumentet har så langt ikke vært å finne. Erling Børke har samlet data om gamle gravsteder i den opprinnelige Halden kommune. Han angir forside, bakside, venstre og høyre for de fire platene. Forsiden:

Høyre side omtaler hustruen **Anette Beatha v. Wachenitz**. De øvrige sidene inneholder minneord om en fortjenstfull borger.

Kors

Mange av forbildene til gravkors kom fra Tyskland over Danmark. På kirkegårder i Berlin finner man flere typer. Kunstneren og arkitekten Karl Friedrich Schinkel skapte verker ikke bare i tidens stil, empiren, men han var også begeistret for gotikken. Han tegnet gravmæler i den stil som ble til nygotikken. Det antas at han er opphavsmann til det gotiske kløverbladkorset, som fra Tyskland spredde seg over Danmark til Norge. Korstypen ble videreutviklet ved Næs Jernværk.

På Dorotheenstädtischer Friedhof i Berlin finner man disse korsene med kraftige volutter på korsarmene:

Denne typen minner om kors som står på flere kirkegårder i Halden og på Rakkestad kirkegård. Korsene er høye, ca. 2 meter, og består av to deler satt mot hverandre, noe som ikke var uvanlig. Den ene halvdel med skriftsted eller minneord kunne da brukes på flere gravmæler, mens personlige data ble innstøpt på den andre siden. Voluttene er støpt for seg. På korset på Prestebakke er øverste volutt borte.

Hvor disse korsene er støpt vites så langt ikke. Korset er inntil nå ikke observert utenfor Østfold.

Det viste korset på **Idd** er reist over Sognepræstene **H. Aschehoug**, død 1826, og **W.H. Heiberg**, død 1820. Det har skriftsted på «baksiden» som vist, og med krans opp og Victoria nederst.

Det tilsvarende korset på **Prestebakke** bærer navnene til **Nils Torgalsen Liholt**, død 1847, og hans Ægtefælle **Anne Kristine Jacobsdatter**, død 1851. Dette korset har korslagte fakler nederst på navnesiden med en skadet figur (Victoria ?) over.

På **Asak kirkegård** tilhører et slikt kors familien Feydt. På forsiden har korset en sommerfugl oppe og håndtryksymbolet samt tekst «Vi sees igjen» på midten. Nederst en (nå løs) Victoria. På baksiden «Velsignet er Eders Minde».

Inskripsjon på forsiden:
Her hviler Fabrikbestyrer **C. F. Feydt**
* 25/7-1822 + 6/4-1887,
Caroline Feydt født Aulie,
* 6/4-1826 + 27/1-1856,
Klara Feydt født Aulie.
* 7/12-1839 + 13/6-1911

Korset på **Rakkestad** har på den ene siden inskripsjonen
Johanne Marie Heiberg født Aschehoug, død 1850. På den andre siden et skriftsted, Matth. 25.23.

Kløverbladkorset i sin fullendte form ble støpt på Næs fra 1829. Korsendene er forsynt med firpass, hvor symbolene for tro, håp og kjærlighet er satt inn på hver sin arm. Korset er støpt i to deler som er klinket sammen. Det har en kraftig profilert kant over det hele på begge sidehalvdeler. Kløverbladkors i sin enkle form og lignende kors har vært i bruk over alt. Mange jernverk og støperier kan ha laget slike kors. Et gravkors på Værnes kirkegård med årstall 2008 viser at støpning av kløverbladkors er tatt opp igjen. I Østfold finnes ett av Næs Jernverks gedigne kløverbladkors med symboler. Det står på

Rakkestad kirkegård:

På den ene siden står følgende tekst:
-Jubellæreren Constitorialraad Provst og Ridder T. Aschehoug....., død 1838
På andre siden:
-Provstinde A. C. Aschehoug....., død 1839

Varteig kirkegård har et mindre kløverbladkors, med høyde 90 cm. Det har en sommerfugl festet utenpå øvre korsarm.

Korset er reist over graven til
-**Hans Andersen Gryte**, død 1880, og
-**Karen Nilsdatter Gryte**, død 1899

Lignende kors hvor bladene går ut en spiss, finnes det svært mange av i Østfold.

I katalog fra Ulefos Jernverk er det vist to typer. Slike kan være støpt også på andre verk og støperier. På Ulefos har de betegnelsen no. 2 og no.3.

Type nr. 2

På **Hvaler kirkegård** finnes begge typene.

I type nr. 2 fletter kantkonturen på korsendene seg inn i et symmetrisk bladornament og med en sentral roset.

Type nr. 3 er symmetrisk gjennomhullet på korsendene:

Type nr.3

Det er ikke mulig å se noen tekst eller dekor på disse korsene på Hvaler. Høyde ca. 1,2 meter.

Type no. 2 finner man også på **Råde kirkegård**, over (teksten er noe vanskelig lesbar):

-**Nils Peter Tost(?)**, død 1890(?) og
-**Elenora Alberthe Bjergstrøm**, død 1900.

Dette korset kan man også se tre eksemplarer av på Værnes kirkegård i Nord-Trøndelag.

Type no. 3 finnes også på Rakkestad kirkegård, Hobøl kirkegård, Hærland kirkegård og Tomter kirkegård.

På **Rakkestad kirkegård** er det to slike kors. Det ene har ikke lesbar tekst. Det andre er reist over
-**Iver Pedersen Filtvedt**, død 1885, og hustru
-**Anne Sofie født Kaaen**, død 1894.

Hobøls kors har ikke lesbar tekst.

De tre korsene på **Hærland kirkegård** er heller ikke lesbare. Korsene står blant en gruppe på fem (bakerst):

Korset på **Tomter kirkegård** er reist over graven til **Hanne Hansdtr. Holt**, død 1864.

Dette korset ligner på kors no. 5 i Cathrineholms Jernværks katalog. Høyde ca. 120 cm.

Navn:

- **Anders Svendsen Paulsboe**, død 1867.

Korset finnes flere steder. I Sverige er det sett et på kirkegården til Västra Fågelvik kyrka like over grensen i Värmland.

Et eksemplar av dette korset er også sett på Hedrum kirkegård i Vestfold.

Et kors med en viss likhet med Ulefos type 2 står på **Prestebakke kirkegård**, men med gjennomhullete korsarmer innenfor ornamentikken.

Navn:

-**Johanne Beathe Fange født Klerud**, død 1894

Også **Rødenes kirkegård** har kors av samme type:

I museet ved **Askim kirkegård** er det pusset opp et kors som stemmer med Eidsfos Jernværks gravkors nr. 3 (høyde 1,3 meter).

Det er flere varianter av slike kors fra mange jernverk og støperier.

Korset i Askim har tilhørt graven til
-Anna Mathea Olsen Bjørnstad, død 1889

På **Rømskog kirkegård** er det to slike kors:

Venstre: **-Helen H. Sundsrud**, død 1880

Høyre: **-Mina E. Sundsrud**, død 1888

Eksakt samme type står på **Svinndal kirkegård** over **Gisle og Tora Unum**, døde henholdsvis 2006 og 2008. Årstallene viser at denne type kors fortsatt er i bruk.

Eidsfos laget også lignende kors (Nr. 6 i en katalog fra 1910). Gjennomhullingen på korsarmene er noe forskjellig. Høyden er oppgitt til 1,54 meter. Kværner Brug solgte også dette. Et slikt kors står på **Askim kirkegård**.

På motsatt side av bildet har korset en i senere tid påsatt plate formet etter krysset. Navnene er:

Øvre korsarm: **-Rui Manum**

Venstre korsarm: **-Arne Walborg**, død 1989

Høyre « : **-Ivar Walborg**, død 1982

Slike kors med denne formen finnes på Eidsvoll og på Tromøy.

På **Svinndal kirkegård** er det en spesiell type kors som er pusset opp eller nystøpt.

Korset har avrundete former. De horisontale korsarmene avsluttes i to runde blad, mens den brede toppen avsluttes med tre små krukker eller urner ved siden av hverandre. En slik topp er funnet på en nyere treplate på en grav ved Vågå kirke. Se også korsene på Skjebergdal kirkegård.

Selve korset har bare inskripsjonen

«Sæbys Familiegravsted 1763»

Foran korset er det en gravstein med navnene til **Johan Arnt og Inger Marie Sæby**, døde henholdsvis 1991 og 2010.

Som eneste støpejerns gravminner på **Skiptvedt kirkegård** står to kors eksakt lik det i Svindal ovenfor. Korsene er oppstilt mot kirkeveggen, og har ikke noe lesbar tekst.

Høyden på et slikt kors er målt til 1,6 meter.

Samme kors finnes også på følgende steder:

Østre gravlund i Fredrikstad, over **Kristian og Marthe Simensen**, døde hhv 1870 og 1868.

Varteig kirkegård med to kors. Det ene inneholder som vist navnene

-Thorstein Olsen Askersby, død 1856, og

-Anne Cathrine Jonsdatter Askersby, død 1853.

Baksiden av korset er blank.

Det andre korset har følgende inskripsjoner:

Venstre korsarm: **Ole Thorstensen** født paa

Thorby 9. nvbr 1800. Død samme sted 15. juni

1874. Høyre : **Anne Cathrine Thorstensdatter**

født paa Askersby 20d dcbr 1807. Død paa Thorby 14d mai 1871.

Trømborg kirkegård med navnene **Edv. Karlstad**, død 1916 og **Alette Karlstad**, død 1909:

Rakkestad kirkegård har et ikke lesbart kors.

Hærland kirkegård har ett slikt kors i en gruppe på fem kors.

-Ægteparet **Iver Olsen**, død 1865, og
-**Elen Marie Tosendatter**, død 1861.

Et gotisk kors med en viss likhet med Ulefos Jernværks type no. 5 finnes mange steder. Lignende kors er det også på Holt kirkegård ved Næs Jernværk. Høyden på korset er ca. 1 meter. Det har gjennombrutte korsarmer med syttakket innramming. En type har knopper på takkene, en annen type ikke. Fotstykket er også gjennomhullet med to buete åpninger. Dekorasjonene kan være forskjellige. Korsene i Østfold har korslagte fakler i en krans nede, og en spesiell dekorasjon oppe.

Det viste korset står på **Rømskog kirkegård** over **Anders Thorsen Trosterud**, død 1871.

På samme kirkegård står to kors til av denne typen:

-**Kristian J. Kurøen**, død 1872

-**Jørgen Rasmussen**, død 1868

På **Trøgstad kirkegård** er det fem slike kors:

Det viste venstre korset er reist over Gardbruger **Johan Torersen**, død 1864, og det høyre: Konen **Marthe Jacobsdatter**, død 1891.

Disse korsene bærer navnene til
Konen **Kari Larsdatter** og
Mannen **Thorsten Pedersen Opdahl**, død 1871

Det femte korset tilhører
Ungkar **Johan Johannesen Dillevig**, død 1856

På **Båstad kirkegård** er det fire like kors ved siden av hverandre.

Navn fra venstre:

- Hans Thoresen Hoff**, død 1871
- Karen Sofie Pedersdatter Hoff**, død 1865
- Kristine Trygsdatter Hoff**, død 1867
- Thorer Østensen Hoff**, død 1865

Samme kirkegård har tre separate lignende kors:

- Andreas Christiansen Hvamner**, død 1867.
(Dette korset har en høyde på 1,4 meter over bakken)
- Boletta Gullerud**, død 1875
- Christian Knudsen Krogstad**, død 1873

På samme sted er det et lite kors over:

- Petrolina Sophie Skaug**, død 1887

Hærland kirkegård har i en gruppe på fem kors ett av ovenstående type med navn:

- Iver Nielsen Haugerud**, død 1868

Rødnes kirkegård har et slikt kors med den forskjell at den øvre spesielle dekorasjonen er skiftet ut med symbolet for tro, håp og kjærlighet.

Korset bærer følgende navn:

- Amund Iversen**, død 1863

Varteig kirkegård har et kors som er ganske likt Ulefos type 5, med omrammingen av armene uten de kuleformede toppene som på korsene ovenfor, og uten kransen med fakler nede på stammen. Sann sett ligner det på korsene ved Næs Jernværk. Korset har en rosett i krysset og eventuelt en sommerfugl oppe på den vertikale korsarmen. Det har ikke lesbar inskripsjon.

Samme type kors som ovenfor står på **Båstad kirkegård**, og på **Trøgstad kirkegård**.

Navn på Trøgstad:

- Marie Jonasdatter**, død 1876

Slike gjennombrutte syvtakkete kors kan også være støpt på Fossum Jernverk. Et slikt kors (uten kulene på takkene) ble nemlig reist i Sønderborg i Danmark over Leopold von Løvenskiold fra Fossum, etter at han falt i kamp i 1848. Han var sønn av jernverkseier Severin Løvenskiold på Fossum.

Et kors med like korsarmer som på Ulefos type no. 5 men uten den åpne bølgeformede innrammingen står på **Båstad kirkegård**.

Det har samme dekor som korset på Rømskog kirkegård. Dessuten er håndtryksymbolet satt på i krysset på baksiden.

Korset er viet Ektefolkene

-**Lars Olsen**, død 1865 og

-**Inger Petrine Gulbrandsdatter Cinther**, d. 1851

Trøgstad kirkegård har et særpreget kors med korsarmer som Gravkors Nr. 1 i Kværner Brugs katalog fra 1910. På baksiden er det imidlertid en stor sirkelformet krans med kors innenfor en mindre krans.

På motsatt side er det en tekstplate formet etter krysset. Denne er påsatt, og kan være av en senere dato enn produksjonstiden for selve korset.

Navn til venstre i den horisontale korsarmen:

-**Lars Larsen Egeberg**, død 1860

Til høyre:

-**Johanne Andersdatter Egeberg**, død 1874

34

Et kors med egenartede korsarmer og en høyde på 1,1 meter preger graven til to barn på **Varteig kirkegård**. **Thorstein** døde i 1864 11 år gammel, og **Anne** døde samme år som hun ble født, i 1856.

Korset ser ut til å stemme med Gravkors No. 1 i en katalog fra Ulefos Jernværk.

Rakkestad kirkegård har et oppusset (eller nytt ?) kors med navn på begge sider.

Vestsiden som vist:

-**Inger Marie Johannesdatter Schie**, død 1868

Motsatt side:

Minde over Mand **Ole Pedersen Schie**, død 1854

Rakkestad kirkegård har et kors med rokokkolignende innramming av korsarmene:

Inskripsjon:

-Anne Cathrine Marie Aschehoug, død 1854.

Samme type kors er det to av på **Båstad kirkegård**.

Navn på motsatt side av venstre (nordre) kors:

-Hans Rasmussen Udvein, død 1866

Høyre:

-Gårdmand A. J. Gullerud, død 1873

Det nordre korset har nedenstående minneord:

Et slikt kors står også på **Rømskog kirkegård** over **-Kristine Hansdatter Tukken, død 1901**

På familien **Mellegaards** gravsted på **Trøgstad kirkegård** finner man samme typer kors i oppusset stand. Navn på korset:

-Andreas Bergersen Mellegaard, død 1871

Trøgstad har også et tilsvarende kors over **-Sven Gulbrandsen Sneltorp, død 1885**

Rakkestad kirkegård har et særpreget kors, i meget åpen gotisk stil.

Navn og minneord står på en støpt plate ved foten av korset:

Båstad kirkegård har to eksemplarer av denne typen.

Venstre: -**Jacob Amundsen**, død 1908

Høyre: -**Johanne Antonsdatter**, død 1861

Slike kors ble med litt varierende utforming ble bl.a. støpt på Cathrineholms Jernværk (Gravkors No. 2, høyde 128 cm). Aktieselskabet Kværner Brug hadde også en katalog med svært lik utforming av et kors (No. 2, høyde 95 cm). Korset finnes også i Vik i Sogn, både ved Hopperstad stavkirke og ved Hov kirke.

Et lite kors med høyde 60 cm står på **Rakkestad kirkegård**. Det er tett omslynget av bladranker.

Korset finnes i Kværner Brugs katalog som nr. 8.

Et kors som bl.a. sto på Cathrineholms Jernværks program, nr. 7, kan man se på **Hvaler kirkegård**, på **Prestebakke** samt i Haldens nabokommune Strømstad, på Hogdal kirkegård. Det har en kraftig innramming langs hele kanten. Korset er forsynt med engel med senket fakkell og krans nede, og sommerfugl oppe.

Korset på **Hvaler** er reist over
-Madame **Torine Sanne**, død 1866

Korset på **Prestebakke** er reist over
Jacob Hansen og Anne Kristine Aarrebakke,
døde henholdsvis 1875 og 1871.

På **Skjebergdal kirkegård** står to like, særpregede kors. I de gjennomhullede armene går de markerte kantene ut i en sammenbundet spiss med en lilje(?) ytterst. I kryssets fire hjørner er det en blad/blomst-dekorasjon. Fotstykket er også spesielt, en med stammen sammenstøpt plate som oppe ender i tre spisser, med knopper på de ytterste frie og et blad på den i midten. På fotstykket er det en engel med senket fakkell.

På østre side av det søndre korset kan leses:
«Dybt er hun savnet». Ellers ingen lesbar tekst på korsene.

Et slikt kors er ikke sett andre steder i Østfold, men det er flere av dem på kirkegårder i Värmland.

Fra Bærums jernverk kommer et vakkert kors som bl.a. står ved **Immanuelskirken** i Halden. Tilsvarende kors står også på den gamle Krist kirkegård i Oslo.

Det er støpt i to deler mot hverandre. Korsarmene avsluttes med tre kløverblad. I krysset er det på den ene delen påstøpt en stor rund plate med en krans av eikeblader og -nøtter langs omkretsen. Innenfor kransen er innstøpt «nøytrale» minneord:

Denne halvparten av korset kan således støpes i flere eksemplarer og brukes på andre graver. Navn og personlige data er støpt inn på den andre delen, i den horisontale korsarmen: «Herunder hviler madame **Marthe Maria Baastad**, født i Christiania1784, indgik i ægteskap1803 med kjøbmand **Ole Baastad** i Fredrikshald og ble moder til 13 børn, død 1827».

Et kors som ovenfor står i parken ved **Moss kirke**. Det har en høyde på 1,95 meter.

På den horisontale armen er navnet støpt inn:
-Generalauditeur **Toger Christian Fleischer**,
født 1837, død 1797.

På den runde platen er det skrevet: «Dette Minde
er reist af Moss Bye, Aar 1843, for hans
Virksomhed som Magistrat i Moss fra 1775 til
1793»

Latinske kors er det flere av også i Østfold:

Ved **Moss kirke** er det et kors med rettavkuttete
armer. Selve korset har en høyde på 135 cm, og
er uten tekst. Det står på en støpt plint med
høyde 50 cm:

Tekst på vestre side av basen (store bokstaver):
«Overtoldbetient **Laur. Christoph Benrep** (?)
Fød 10 sept 1769 i Eidsvold død 27 martii 1828.
Hisset skal vi atter møde alle våre kiære døde»

Østre side: «Han vandrede tilfreds med Gud
med Næsten og sig selv».

På **Moss kirkegård** (rundt krematoriumet) finnes et
tilsvarende kors som ovenfor.

Det er reist over

-**Prost og Sognepræst Fred. Beni. Kraft Rynning**,
født 1774 i Vinger, død den 3. juni 1836.

Innskriften nevner også giftermål, og har
minneord på østsiden av plinten.

På samme sted er det et rett kors til. Dette har en
vulst innenfor kantene.

Det har tekst bare på den ene siden:

-**Abigell Christine Vogt**, født 1832, død 1855

Minnelunden på Os kirkegård inneholder bl.a.
seks enkle kors for medlemmer av familien

Leganger, med dødsår fra 1834 til 1870:

Disse korsene har opprinnelig stått på et privat gravsted på Oreid gård. Korshøyde ca. 90 cm. I tillegg til navnene er korsene dekorert med en sommerfugl som flyr ut av hylstret.

Navn:

- Jomfru **S. Hermansdatter**, født 1815, død 1834
- T. S. Leganger**, født 1811, død 1836
- R. A. Leganger**, født 1774, død 1842
- Madame **W. C. Leganger født Hount**, født 1801, død 1847
- Madame **E. C. Leganger født Stang**, født 1774, død 1855
- Proprietair **G. P. Leganger**, født 1801, død 1870

På **Os kirkegård i Halden** finnes et forholdsvis enkelt kors med rettavsluttede korsarmer. Disse er imidlertid forsynt med gotiske spissbuerelieffer. Nede er en engel med senket fakkel satt på, og øverst en sommerfugl.

Navn: -**Nicoline Margrethe Peltz**, død 1868.

Ved **Immanuelskirken** er det en innrammet fellesgrav med to støtter av stein og to like kors i støpejern. Korsene har rektangulære korsarmer uten dekor. Det ene korset har en krukke mellom tekstene på forsiden, og en fakkel nede på baksiden. Begge har minneord på baksiden. Høyden på korsene er ca. 1,7 meter.

Navn:

- Prost og sognepræst **Severin Breder**, død 1831
- Thobia Cornelia Breder født Randers**, død 1837

På **Prestebakke kirkegård** er det en barnegrav med et enkelt kors.

Det er reist over

- Sophie Elisabeth Viel Graft**, død 1855, ett år gammel.

Rygge kirkegård har to enkle kors for medlemmer av familien Røer:

Navn på venstre kors:

-Søren Nilsen Røer, død 1853

-Helene Pedersdatter Røer, død 1830

Høyre kors:

-Nils Sørensen Rør, død 1861

-Inger Marie Christensdtr. Rør, død 1858

På **Trøgstad kirkegård** finner man disse tre gravene med små rette kors og engel med senket fakkell og krans ved foten.

Navneplatene forteller fra venstre:

-Ole Andersen Møllerstuen, død 1876

-Berete Andersdatter Møllerstuen, død 1885

-Hanne Olsdatter Kværner, død 1894

I senere tid har enkelte støperier tatt opp igjen produksjon av støpejernkors. Hamjern Design er en av disse. På **Os kirkegård** ser man at firmaet har holdt tradisjonen med kløverbladkors vedlike:

Navneplaten er i eloksert aluminium:

-John Ragnar Petersen, død 2010

Samme firma leverer flere typer gravmæler, bl.a. et mindre kors i jern, med støpt tekst på baksiden «Midlertidig gravminne», og med plass for navneskilt på forsiden.

En kombinasjon av gravmæle i stein og påsatte støpte symboler finner man et eksemplar av på Trøgstad kirkegård. Korset på toppen er også i jern.

Schnitlerhytten og B.M. Schnitlers gravsted

På en privat eiendom ikke langt fra Fredriksten festning står det et støpejernskors over graven til B.M. Schnitler, festningsingeniør på Fredriksten. Korset er av Bærum Jernværks type, todelt og med en plate med krans i krysset. (Se M. M. Baastads kors ved Immanuelskirken). Korset har en olivengren nede på den vertikale delen, og en sommerfugl oppe. Inskripsjon på navnesiden, med store latinske bokstaver:

«Her hviler ingénieur-major

Brustrup Müller Schnitler»

Og på baksiden (på den runde platen?):

«Henslumrede den 9de februar 1839»

Gravstedet er inngjerdet med et smijernsstakitt.

Kors i smijern

I motsetning til svensk side av grensen er det få gravkors i smijern i Østfold. Nedenfor et bilde fra Fröskog kyrka i Dalsland, hvor det er flere typiske smijernskors.

Trøgstad kirkegård har et smijernskors festet til en stein. Det er uten inskripsjon.

På **Våler kirkegård** er det tatt vare på to kors utenom gravstedet.

Det venstre korset har ingen lesbar tekst, mens det høyre har innskrift på ringen:

-Margareta Andersdatter Tveter, død 1782

På samme kirkegård står det et tilgrodd kors:

Svindal kirkegård har to smijernskors ved gravstedet til familien **Unum**. (ett på hver side av gravmælet i stein).

Spydeberg kirkegård har to smijernskors.

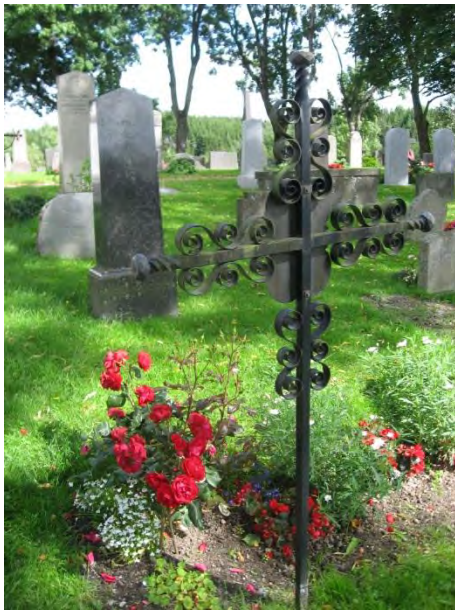
Det ene av den svenskliknende type med en stor sirkel rundt krysset.

Navn: **-Hjalmar Mørk 1887-1965**

-Martha Mørk f. Skjorten 1887-1977

Det andre korset er av mer moderne type. Selve korset er laget av firkantprofiler vridd i enden og med en kule ytterst. Armene er påsveist spiralformede bånd som dekorativt element.

Korset har en tekstplate i krysset:
-Bonde Torsten Funderud, død 1942
-Tora Funderud, død 1962

Mot murveggen på **Hobøl kirke** er oppstilt et vakkert smijernskors av moderne utførelse:

Det har en liten skriftplate med tekst:
-Aasmund Johan Eng, 7/9-15 - 10/9-98
 Elsket og savnet

På **Idd kirkegård** er det et kors reist over graven til **Elise Magnusdatter Vestli, død 1882**.

Korset er som et høyt spyd vridd gjentatte ganger under framstillingen. En flat korsarm med bue over har i krysset en liten rund plate med teksten.

Rømskog kirkegård har et moderne kors av jern-(stål)profiler. Det tilhører familien Taraldrud med fire avdøde i perioden 1973 til 2008.

På **Rygge kirkegård** står en nyere kors skåret ut av en stålplate:

Navn: **Hans og Mathea Antonsen**, samt **Margot Kristiansen**; dødsår fra 1932 til 1948.

Et nyere kors av jern- eller stålprofiler står på **Vestre Gravlund i Fredrikstad**.

Monumenter

Med monumenter menes her større minnesmerker i støpejern. Det er prøvd å få med alle slike i Østfold, både de som fortsatt står på kirkegårder og de som kan være flyttet, eventuelt

reist på et sted uavhengig av kirkegård. En kjenner ikke til at noen av de større monumentene i Østfold ble støpt i fylket. Det var gjerne Bærums verk som leverte slike. Næs Jernværk leverte imidlertid tre like monumenter, to står i Moss, og ett på Eidsberg kirkegård. Tilsvarende monument finnes bl.a. i Porsgrunn og på Kongsvinger. Dessuten har Næs støpt monumentet på Tomb.

Slike monumenter ble bygd opp av plater som holdes sammen ved innfelling i rammer eller kasselignende topp og bunn. Sveising av støpejern var ikke utviklet på 1800-tallet, men metoder for å hefte platene sammen ble brukt. Det kunne være innsmelting av et metall (bly) i fugene som en slags lodding, eller plater kunne nagles sammen.

De vertikale platene inneholder inskripsjoner og dekorasjoner i form av symboler og/eller allegoriske figurer.

Prestebakke kirkegård

På Prestebakke kirkegård står et stort monument over **Truels Wiel**, "cancelliraad og kjøbmand i Friderikshald, født 28de juli 1744, død 27de mai 1807 på Berbye gaard":

Monumentet er obeliskinspirert, avsmalnende mot den gavlførmede toppen. Det har en høyde på ca. 3,5 meter.

I tillegg til inskripsjonene er platene forsynt med symboler i relieff, hvor det er lagt vekt på den avdødes yrker som handelsmann og reder; merkurstaven og havgudens attributt i en laurbærkrans.

Nederst er evighetssymbolet ringen dannet av en slange som biter seg selv i halen. I nisjer på for- og baksiden av sokkelen er det lamper, og øverst på tekstsiden et kors.

Monumentet er støpt på Bærums Jernværk.

Fredriksten festning

Monument over **General Johan Frederich von Mansbach.**

Dette monumentet sto opprinnelig på den gamle Nordsiden kirkegård i Halden, og ble flyttet til Festningen i 1881, etter at kirkegården var nedlagt. På Frogner Hovedgård i Oslo står et lignende monument over Bernt Ankers hustru, Mathia Anker, som døde i 1801. Monumentet svarer til en tegning i Bærums katalog fra 1806, og er således ett av de eldste støpejerns-monumentene. Det skal være tegnet av den danske arkitekten C. F. Stanley. Et slikt monument står også på Assistens kirkegård i København.

Det har mursteinsimitert sokkel med stor buet nisje på begge sider. På toppen over en gesims er det også en kraftig bue. Rundt gesimsen henger girlandere. Platene har lacrimaler og rosett nede

på for- og baksiden. Monumentet har en omfattende tekst med von Mansbachs titler på frontsiden. Han døde i 1803 mens han var kommandant på Fredriksten festning. På baksiden står det at «Regimentets OFFICIER CORPS har bekostet dette MONUMENT.....»

Os kirkegård i Halden

Monumentet over **Carl Adolph Dahl og Karl Theodor Dahl** er høyst sannsynlig støpt på Bærums Jernværk.

Det er 2,5 meter høyt og har kvadratisk tverrsnitt. De vertikale platene holdes sammen av rammer i topp og bunn. Den nedre større delen har relieffer med korslagte fakler på to sider, og lamper med dobbelt flamme og kjedeoppheng i buete nisjer på for- og baksiden. Den øvre delen har inskripsjoner og dødssymboler. På toppen er det en framspringende gesims med akroteriongavler.

Carl Adolph Dahl var representant på Eidsvold i 1814. Han døde i 1819. Hovedsiden har innstøpt Carl Adolph Dahls navn og livsløp. På baksiden er det en hyllest til avdøde, under et bevinget englehode. Venstre plate har et skriftsted mellom en sommerfugl oppe og engel med senket fakkell og krans nede (sørgende Eros).

På høyre side må platen ha blitt byttet ut hvis monumentet var satt opp kort etter C. Dahls død. Her står navnet til sønnen, **Karl Theodor Dahl**, Ridder af Vasaordenen, som døde i 1862. All inskripsjon er med store latinske bokstaver. Rundt dette gravstedet er det et vakkert gjerde i støpejern, støpt på Cathrineholms Jernværk (se under Gitter).

Tomb Herregård

Monumentet over **Henriette Hermine Fuglberg** ble reist i parken på Tomb av eieren Mathias Otto Sommerhielm. Henriette var hans andre hustru, som døde i 1819.

Monumentet er 3,5 meter høyt, og starter med en steinimitert kvadratisk del med bredde på 110 cm og høyde på 52 cm. En konkav profil danner overgang til selve støtten på 130 cm høyde og 77 cm bredde. Platene avsluttes under gesimsen med et bølgebånd av spiraler. Over gesimsen hviler to tykke plater med urne og kors på toppen. Monumentet er støpt på Næs Jernverk.

Monumentet har følgende inskripsjoner:

Nordre side: **Henriette Hermine Fuglberg**

Vestre « : Fød den 31 Marti 1778

Søndre « : Gift med **M: Sommerhielm** den
20. Mai 1800

Østre « : Død paa Tomb den 31 Marti 1819

Tekstplatene har en fordeling av relieffer med sommerfugl, vase og slangering.

Eidsberg kirkegård

Monumentet over **Lars og Maren Dahll** består av en høy avsmalnende overdel med framspringende gesims. Det er ca. 2,6 meter høy. På toppen står det er urne. Støtten har en bred underdel med akroterions i hjørnene og midt på langsidene.

Ifølge Nygård-Nilssen er monumentet laget på Næs Jernværk. Det er tegnet av Heinrich Meldahl, som var ansatt på Næs i begynnelsen av 1800-tallet.

Det er to slike monumenter til i Østfold, begge i Moss. Det var en forbindelse mellom Moss og Næs Jernværk, for 15. juli 1926 bekrefter Jacob Aall, eier av Næs Jernværk, ordre fra A. Semb ved Moss Jernværk på et gravminne for herr kjøbmand Dahl etter no. 1 av tegning.

Midt på den ene siden er Lars' livsløp støpt inn, og på motsatt side Maren's. På sokkelen på samme side er det innstøpt minneord. Foruten tekst har monumentene dødssymboler som engel, krukke (amfora eller lacrimal) og sommerfugl.

Ved Moss kirke

Monumentet over Agent **Lars Semb** og hustru **Christine Semb født Heyberg** står i parken ved Moss kirke. Semb var ridder av Dannebrog. Han døde i 1822. Christine døde i 1816. Dette monumentet har ikke urne og/eller kors på toppen.

Monumentet har en totalhøyde på 2,15 meter. Det har en firkantet base på 90*42 cm. Den slanke overdelen smalner av fra 47 til 37 cm på tekstsiden og fra 27 til 17 cm på kortsidene.

Monumentet er som nevnt støpt ved Næs Jernværk.

Moss kirkegård (krematoriet)

Et tilsvarende monument som ovenfor står på kirkegården rundt krematoriet i Moss. Det står på en stor firedelt jernplate på 250*188 cm i et inngjerdet gravsted. Gjerdet er også i støpejern.

På vestsiden har den brede platen følgende inskripsjon (med store latinske bokstaver):
«**Momme Peterson**, kjøbmand og dansk vicekonsul, ridder av Vasaordenen. Født 28 marts 1771, gift 20 mai 1798, død 4 marts 1825. Utrætterlig trulig(?) vandret han ad virksomt retsinds vei herved. Skal mindes her som hedersmand og lønnes hist i evigheden»
Østsiden:

«**Anne Dorteia Peterson født Bendixen**. Født 20 mai 1772, gift 20 mai 1798, død 7 december 1837.

Tro ved herrens side vandret hun

En klog og kiærlig ægteqvinde

En moder øm til sidste stund

Fred støvet Signet er dit minde»

Aremark kirkegård

Dette monumentet er reist over lensmennene i Aremark, **Jens Gunnerus Due**, som døde ganske ung i 1844, og **Anders Due**, død 1840, samt dennes kone, **Maren Due født Lange**, død 1814.

Monumentet er bygd opp som flere andre med en lett avsmalnende overdel på en kvadratisk underdel. Det har gesims og en urne på toppen. Teksten står på øst- og vestsiden av overdelen. Basen har håndtrykket i krans på nord- og sydsiden. Platene på denne har en bredde på 43 cm. Totalhøyden er på ca. 2 meter.

Monumenter av denne typen finnes også ved Kongsberg kirke og ved Tranby kirke i Lier.

Støtter (cippuser)

Gravstøtter i støpejern defineres her som noe enklere og mindre enn monumenter. En vanlig type har kvadratisk form med plater på ca. 0,5 meter bredde på en plint med overganger mot

platene. På toppen av platene er lagt en gesims, og på denne igjen plater av minskende tverrsnitt. Øverst kan det være plassert et kors eller en urne. Totalhøyden kan da være omkring 1,75 meter.

Bærums Jernværk støpte slike, og utformingen kan være inspirert av Karl Friedrich Schinkels tegninger av gravmæler med klassiske forbilder, som en gresk stele eller romersk cippus. Typen finnes flere andre steder, bl.a. på Kværnes kirkegård på Møre.

Støtter kan også være runde. I Østfold er det to eksemplarer, på henholdsvis Rakkestad og Trøgstad kirkegårder. Samme type finnes på Kongsvinger. Hvilket støperi som laget slike vites ikke.

Os kirkegård i Halden

På Os kirkegård har man to kvadratiske cippuser. Den ene står i minnelunden for historiske gravmæler. Den bærer navnene til Major **Arild Christopher Huitfeldt**, død 1845, og fru **Anne Elisabeth Huitfeldt**, død 1862.

Platene har dekorasjoner i form av lamper, krukke og rosetter.

Immanuelskirken i Halden

En lignende støtte står ved Immanuelskirken, over «Kjøbmand og borgerrepresentant **Christen Lyche**», død 1825, og hustru **Susanne Margrethe Lyche**, død 1844. I motsetning til støtten på Os er tekstplatene her satt utenpå selve støttens sideplater. På en et konisk toppstykke står et kors med krans.

Man kjenner til to like gravstøtter med rundskulptur i Norge. Den ene står ved Immanuelskirken, og den andre på Langestrand kirkegård ved Larvik. Skulpturen finnes også på et monument i Horsens, Danmark.

Støtten i Halden er reist over **Barbara Lunde, født Wiel**, død 1837. Den har en meget omfattende levnetsbeskrivelse om avdøde.

Selve støtten er todelt, med en underdel dekorert med relieff på alle fire sidene etter Berthel Thorvaldsens «Natten». I følge Arne Nygård-Nilssen har Norsk Folkemuseum modell av sokkelsidene med Thorvaldsens relieff, som skal være kommet fra Frolands Jernværk.

Fritzøe Jernværk overtok Froland i 1845. Dette samt plasseringen av en støtte på Langestrand tilsier at det hele er støpt hos Fritzøe.

Tekstplatene avsluttes i en gesims med en tykk plate over. På denne står en vinget genius eller Eros med senket fakkell og med en valmueplante, søvnens og dødens symbol. Høyden på figuren er 67 cm, og selve støtten er 1,5 meter høy.

Det kan også være tvilsomt om Fritzøe Jernværk modellerte (og støpte) en slik figur. I Aase Fayes bok «Danske Støbejernskors» er det bilde av en tilsvarende figur i et større monument ved Klosterkirken i Horsens over Ulrik Stallknecht, grunnleggeren av Stallknechts Jernstøberi i Horsens (død 1858).

To gravstøtter (steler) står ved siden av hverandre, til minne om to barn av **familien Spørch**. Det ene, Truls Ludvig, døde som toåring i 1810, og det andre barnet, Caroline Johanne, døde i 1832 fjorten år gammel.

Støttene er nærmest plateformet, men avtrappende og med gesims. Nederste del har en lampe i relieff, og separate ovale tekstplater er innfelt i hovedplaten. I følge Arne Nygård-Nilssen er platene støpt på Frolands Jernværk.

Rakkestad kirkegård.

Rund støtte over **Laurentia Wulff**, død 1848.

Trøgstad kirkegård.

Rund støtte over **Sophie Amalie Michelet**, Død 1848.

Samme type som ovenfor.

Prestebakke kirkegård

Et spesielt gravminne er støpt som en spadeformet plate, ca. 1,4 meter høy. Gravminnet var opprinnelig laget i tre, noe som kan forklare den sjeldne utformingen.

Sven Åsmundsen Spjelgårdsviken var en norsk soldat som falt i krigen i 1808, og ble først begravet av svenske soldater i skogen.

Gitter

En stor del av de gjerder som tidligere omsluttet gravsteder er blitt borte. Dette skyldes først og fremst ønsket om å lette vedlikeholdet av kirkegårder, særlig gressklipping. Plassbehov har også vært en medvirkende årsak.

Det er nå større sans for å ta vare på slike gjerder. De representerer fine arbeider fra mange jernverk og støperier, ofte tegnet av anerkjente arkitekter og med utforming i aktuelle stilarter. Gitter finnes både i støpejern og smijern. Støpejerngitter støpes i like seksjoner på 1 – 2 meters lengde, og gjerne med separat støpte stolper eller søyler.

Smijernsgitter kan ha kunstnerisk utforming forarbeidet av dyktige smeder. Nyere gitter lages av mekaniske verksteder på basis av standard stålprofiler.

Gitter krever vedlikehold og maling. Smijern ruster lettere og mere enn støpejern. Støpejern er hardt og sprøtt, og man kan finne gitter som er knekt:

Smijern og stål bøyer seg ved overbelastning:

Kataloger fra mekaniske verksteder og støperier viser et stort utvalg i gitter. Enkle smijerns- eller stålgitter er ikke tatt med i denne oversikten, bortsett fra et eksempel fra Os kirkegård i Halden, et vanlig lavt gravgjerde i Halden satt sammen av stålprofiler:

Støpejernsgitter

Rundt monumentet over Carl Adolph Dahl på **Os kirkegård i Halden** er det et vakkert gjerde i støpejern. Det er støpt ved Cathrineholms Jernverk (Gitter no. 2. Høyde 94 cm):

I gotisk spissbuestil er også et gjerde rundt en grav med nyere gravstøtte over Reidar og Berit Ørum-Jonassen, også på **Os kirkegård**. Gjerdet har kraftige hjørnestolper og flettede spissbuer. Det er støpt i seksjoner på ca. 1 meters lengde. Dette gjerdet er vist i en katalog fra Bærums Jernverk (Bærum Spidsbue-stil no. 3. Høyde 41 cm, søyle 48,5 cm).

Dette gjerdet finnes mange steder. På **Kråkerøy kirkegård** står et slikt gjerde oppe på en lang mur.

Eidsberg kirkegård har dette gjerdet rundt graven til Professor **Jacob Nicolai Wilse**, død 1801. Gravmælet er en stor støtte i stein.

På **Rygge kirkegård** finnes også et slikt gravgjerde.

Rygge har også en annen type støpejernsgitter:

På **Os kirkegård** er det ett eksemplar av Cathrineholms Jernverks gitter no. 3, høyde 81 cm. Det er støpt i store seksjoner. Innenfor er det en nyere obelisklignende støtte.

På **Onsøy kirkegård** er et gravsted for tre prester inngjerdet av et stakitt støpt i mindre seksjoner,

og med separate søyler. Tre navneplater i marmor er festet til gitteret:

Et lite gravsted på **Fredrikstad militære kirkegård** har en støpejernplate med tekst montert på et gjerde av støpejern:

Gravlagt her er sa **Gustav Albert Emil Engelschiøn**, død 1848.

På kirkegården rundt **krematoriet i Moss** finnes det flere vakre gravgjerd. Nærmest ser man Bærums type (Spidsbue-stil no. 3):

Gjerdet som omslutter blant andre gravminner Petersons monumentet er av samme type som det viste fra Rygge kirkegård.

Nedenfor vises gjerdet rundt familien Bundes graver. Dette finner man i katalog fra Ulefos Jernværk som gravgitter nr. 4, høyde 47 cm, eventuelt i Eidsfos Jernverks katalog fra 1927, nr.1.

På samme kirkegård finnes et lite gravminne med et meget enkelt stålkors og et meget lavt støpejernsgitter (dødsår 2005).

Et vakkert gitter fra Cathrineholms Jernverk er så langt bare funnet inne i en restaurant i Halden. Det har betegnelsen type 6 i katalogen, med høyde 105 cm. Det er støpt i store seksjoner, og med solide separate søyler. I restauranten er gitteret imidlertid montert opp-ned i forhold til katalogens tegning:

Smijernsgitter

Det finnes fortsatt mange gravgjerder som er sveist sammen av runde vertikale sprosser i horisontale flattstål oppe og nede. Toppen av srossene er gjerne hamret ut til bladfliker eller annet dekorativt element. Slike enkle gitter er ikke tatt med her.

Familiegravstedet som Carsten Tank anla på **Rød Herregård** i 1802 hadde opprinnelig et støpejernsgjerde rundt. Det er senere erstattet av et stakitt bestående av runde sprosser i valset smijern. Disse har forskjellig lengde, og er hamret ut på toppen. De gamle solide støpejerns portstolpene er beholdt. Familievåpenet i porten var et annet før Ankerfamilien kom inn på Rød:

På **Os kirkegård i Halden** er det flere vakre gravgjerder med vertikale sprosser: Det viste eksemplet har forskjellig utforming av den spyd- eller hellebardlignende toppen på de lange og korte srossene. Man ser at srossene

er tredd gjennom hull i de horisontale båndene. Den bøyde sprossen viser at den er laget av smijern. Et slikt gitter kan også støpes. Særlig toppene er egnet for støping. Slike kan så monteres på sprosser i smijern.

Festemetoder:

Separate dekorasjoner som har vært festet til plater har løsnet og forsvunnet fra flere graver.

Festemetoden kan ha vært nagler eller skruer. Men ofte ser man ikke tegn til slike.

Ovenfor ses to styretapper i en rusten flate under en påsatt dekorasjon. Selve bindingen til platen kan muligens være utført som i en beskrivelse av metoder for tetting mellom jernplater i «Opfindelsernes Bog» fra 1880. Man kan fukte platene med en væske som beforder dannelse av rust, eller også tilføre jernfilspen fuktet i en syre som øker rustdannelsen ytterligere mellom flatene som skal «limes». Metoden brukt ved de beskrevne gravplater er imidlertid så langt ikke kjent.

De større monumentene er bygd opp av flere støpte plater. Disse ruster og forbindelsene mellom dem tæres og løsner. Sveising av støpejern var ikke vel utviklet før på slutten av 1800-tallet.

I overgangen mellom plater kunne det smeltes inn et metall med lavere smeltepunkt enn støpejern, som bandt seg til overflatene uten smelting av grunnmaterialet. En slik forbindelse var ikke nødvendigvis holdbar i lengden.

Litteratur:

- Norsk jernskulptur, av Arne Nygård-Nilssen, 1944
- Moss Jernverk, av Lauritz Opstad, 1950
- Danske Støbejernskors, av Aase Faye, 1988
- Minnelunden på Os kirkegård, av Erling Børke. Halden historiske Samlinger
- Støpejerns gravminner på Holt kirkegård, av Ulf Hamran, i «Den gang på våre kanter 1996»
- Næs Verks nygotiske støpejernskors, av Ulf Hamran, i Fortidsminneforeningens årbok 2014
- Våre gravminner under klassisismen, av Sigrid Marie Christie. Fortidsminneforeningen 1954
- Gravmæler og monumenter i støpejern i Halden kommune, av Tor Hernes. 2015

